

Василь Самош: теріологія як робота та як сенс життя

Ігор Загороднюк, Людмила Ластікова

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I., L. LASTIKOVA. *Vasyl Samosh: mammalogy as work and sense of life.* — An essay on a scientist who was a graduate of Uzhhorod University and began his career as a herpetologist, later a morphologist, but eventually became a specialist in the study of ecology, ecomorphology, and ecophysiology of rodents. His main research targets were marmots, muskrats, and hamsters. The latter had been the main object of research for many years and he studied differences in the distribution, adaptation, hibernation, growth and individual physiological parameters of the typical (red) and black forms of the hamster. The period of basic research covers the years 1953–1978 with studies in mammalogy dated to 1960–1978.

Біографічні деталі

Василь Михайлович Самош — уродженець Закарпаття, народжений 1925 р. в с. Іза Хустського округу (на той час Підкарпатська Русь, Чехословаччина). Навчався в Ужгородському університеті з 1946 р. по 1951 р., спеціальність зоолог-біолог. Володів трьома іноземними мовами: угорська, чеська, німецька. Його перша наукова праця (про плазунів Закарпаття) опублікована 1953 р. у «Наукових записках Ужгородського університету». Після закінчення навчання в університеті отримав направлення викладача біології в середню школу селище Волове Закарпатської обл.

За клопотанням ректорату Ужгородського державного університету, його перевели ст. лаборантом університету при кафедрі зоології хребетних. Аспірант Інституту зоології АН УРСР (ІЗАН) у 1952–1955, захистив дисертацію 1955 р., і з 17.10.1955 — м. н. с. ІЗАН (1955–1966). З наступного 1966 р. і до 1970 р. — старший науковий співробітник (с.н.с.) з річною перервою в роботі (13.02.69 по 10.02.70), після чого — м.н.с., і тільки з 27.12.1977 за конкурсом обраний на 5 років на посаду с.н.с. Відділу популяційної екології та охорони наземних тварин, де працював наступні три роки.

Рис. 1. Василь Михайлович Самош. Фото з особової справи (аркуш з обліку кадрів від 24.10.1955).

Був одруженим, дружина — науковець, генетик. Мали дочку. Пішов із життя 04.01.1981 (дата закриття справи в ІЗАН «у зв'язку зі смертю»).

Ключові доробки в галузі теріології

У Києві в ІЗАН перша тема була пов'язана з морфофункціональними дослідженнями кінцівок у відділі Касьяненка. Дисертація мала назву «Плечовий суглоб ссавців. (Функціональний аналіз)», захищена 1955 р. Надалі він був виконавцем тем з вивчення великорозмірних гризунів, зокрема дослідження популяції бабака (праці 1958–1963 рр.), акліматизація ондатри (праці 1962–1969 рр.), мінливість та екофізіологія хом'яка (праці 1969–1978 рр.). Також як унікальний слід інших тем у ННПМ є зразок лемінга, здобутий В. Самошем в Архангельській обл. влітку 1964 р. (Загалом в ННПМ є 68 зразків ссавців, зібраних В. Самошем у 1956–1964 рр.). За списком його публікацій, період роботи в ІЗАН охоплює 1956–1978 роки.

На сайті ІЗАН в історії відділу екології відзначено, що основні зусилля співробітників відділу в 1960–1970-х роках стосувалися вивчення полівок і ховрахів у агроценозах України (тут перелік фактично всіх співробітників), проте ще один напрям стосувався виключно В. Самоша: «вивчалися екологічні умови існування ондатри в Київському, Канівському, Кременчуцькому, Дніпродзержинському та Каховському водосховищах (В. М. Самош)». Одним із ключових результатів цього циклу досліджень стала колективна монографія «Ондатра», видана «Науковою думкою» 1969 р. за авторства Д. Берестеннікова, О. Гізенка та В. Самоша (Берестенников *et al.* 1969).

Автор 47 наукових праць, Найцитованішими теріологічними публікаціями (5 і більше цитувань, тут назви подано скорочено, без латини) є такі:

«Сучасний стан поселень бабака та досвід його реакліматизації в Україні» (Абеленцев *et al.* 1961: 17 цит.), «Ондатра» (Берестенников *et al.* 1969: 12 цит.), «Бабак у Стрілецькому степу» (Самош 1963: 7 цит.), «Ріст та розвиток хом'яка звичайного» (Самош 1972: 7 цит.), «Причини скорочення ареалу бабаку в Україні» (Самош 1958: 6 цит.), «Поширення меланістичної форми хом'яка звичайного в Україні» (Самош 1978: 5 цит.), «Матеріали по екології бабака на Україні» (Самош 1960: 5 цит.).

У продовження досліджень відмінностей рудих і чорних морф хом'яка Василь Михайлович аналізував спадковість варіантів забарвлення, що базувалося на експерименті з їх розмноження (Самош 1975). Його бажанням було розібратися не тільки у спадковості ознак (меланісти мали свій ареал, це не було повним меланізмом, але були певні екофізіологічні відмінності) і з'ясуванню того, чи можуть відмінності мати таксономічну основу, а поліморфізм — результатом змішування двох різноколірних рас.

Василь Михайлович Самош був одним із восьми авторів розділу «Ссавці» (29 видів) у першому виданні Червоної книги України (1980).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

За спогадами сучасників це була світла людина, надійний у всьому колега. Він мріяв повернутися на малу батьківщину, явно не вписавшись у соціум великого міста. Маючи успіх і достаток, він не мав визнання, що і породило кризу. Спочатку його роботу про хом'яків-меланістів піддали нищівній критиці (С. Гершензон), потім нав'язали неприсмну для нього тему синантропних пацюків на агрофермах (І. Сокур), врешті, його, хоч і перевели у старші наукові співробітники, дали лише «пів ставки». Все це позначилося на його моральному стані; він важко переживав це, страждав від нестерпного головного болю, що розвинувся, став припускати розвиток пухлини і в різдвяний день 1981 р. припинив муки з висоти четвертого поверху.

Його пам'ятають як світлу людину, яку легко було образити. Василь Михайлович завжди ніс тепло спогадів про своїх колег, серед них І. Коллюшев, пам'яті якого він присвятив нарис у «Віснику зоології» (1968).

Профіль дослідника в гугл-академії ($h = 6$): <https://bit.ly/3zw7Sja>

Література

- Абеленцев, В. И., В. М. Самош, Г. В. Модин. 1961. Современное состояние поселений байбака и опыт его реакклиматизации на Украине. *Труды Среднеазиатского научно-исследовательского противочумного института*. Алма-Ата, 7: 309–320.
- Берестенников, Д. С., А. И. Гизенко, В. М. Самош. 1969. *Ондатра*. Наукова думка, Київ, 1–90.
- Самош, В. М. 1958. Причины сокращения ареала байбака на Украине. *Проблемы зоогеографии суши*. Изд-во Львов. ун-та, Львов, 235–240.
- Самош, В. М. 1960. Матеріали по екології бабака на Україні. *Праці Інституту зоології АН УРСР*, 16: 23–29.
- Самош, В. М. 1963. Байбак в Стрелецкой степи. *Охота и охотничье хозяйство*, № 11: 23–24.
- Самош, В. М. 1969. Реакция двух цветных форм (черной и рыжей) хомяка обыкновенного (*Cricetus cricetus* L.) на градиент температуры. *Вестник зоологии*, № 5: 22–25.
- Самош, В. М. 1972. Рост и развитие хомяка обыкновенного (*Cricetus cricetus* L.). *Вестник зоологии*, № 4: 86–89.
- Самош, В. М. 1975. Новые данные о генетической структуре диморфных популяций хомяка обыкновенного (*Cricetus cricetus* L.). *Генетика*, № 11: 22–26.
- Самош, В. М. 1976. Некоторые особенности зимней спячки хомяка обыкновенного (*Cricetus cricetus* L.) в условиях эксперимента. *Вестник зоологии*, № 1: 74–75.
- Самош, В. М. 1978. Распространение меланистической формы хомяка обыкновенного (*Cricetus cricetus* L.) (Mammalia, Muridae) на Украине. *Вестник зоологии*, № 6: 75–76.

ЗАГОРОДНЮК, І., Л. ЛАСТИКОВА. Василь Самош: теріологія як робота та як сенс життя. — Нарис про науковця, що був випускником Ужгородського університету і починав як герпетолог, а згодом і морфолог, проте скоро став фахівцем у вивченні екології, екоморфології та екофізіології гризунів. Його основними об'єктами досліджень послідовно були бабаки, ондатри та хом'яки. Остання група стала основним об'єктом досліджень на довгі роки, з увагою до пошуку відмінностей у поширенні, адаптаціях, сплячці, рості й окремих фізіологічних параметрах типової та чорної форм хом'яка. Період основних досліджень охоплює 1953–1978 роки, з розквітом теріологічних праць дослідника у 1960–1978 рр.